

ПЕДАГОГІКА І ПЕДАГОГИ В ДІЯЛЬНОСТІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (до 100-річчя НАН України і 25-річчя НАПН України)

У 2018 р. головній науковій установі держави Національній академії наук України виповнюється 100 років. З одного боку, це мало, адже знаємо Академії, які налічують багатотисячолітню історію, і серед них: Лондонське королівське товариство (1660), провідний науковий центр Великої Британії, який по суті є національною академією наук; Французька академія наук, заснована у 1666 р. для заохочення і захисту духу французьких досліджень; 3) Російська академія наук, заснована у 1724 р.; Національна академія наук США, утворена у 1863 р. та інші.

Як бачимо, Національна академія наук України не може похвалитися такою тривалою діяльністю, водночас у її столітній творчій шлях вмістилося багато подій, криз, і катаклізмів - ними наче встелена її коротка історія. Етапи її розвитку уже розкриті і самими учасниками подій [18], і дослідниками [13; 28]. Думається, що невдовзі з'являться і нові розвідки, присвячені історії становлення та розвитку головної наукової установи держави.

У цій публікації хотілося б розглянути ті її сторінки, які ще не стали предметом окремої уваги, згадувалися лише побіжно, але разом з тим були складовою діяльності Академії з часу її утворення і до початку 1930-х рр. Йдеться про її науково-педагогічну складову, тобто про те, як педагогічна наука і освітня галузь входили в структуру і зміст діяльності Академії.

Але перш, ніж перейти власне до предмета нашої розвідки, коротко зупинимось на загальній характеристиці цього періоду історії Академії.

Українська академія наук була заснована у надзвичайно складний час боротьби українців за свою державність - у 1918 р., за Гетьманату. Вона зразу ж заявила себе як національна, незалежна від будь-якого впливу політичних режимів і державних органів, орієнтована на загальнолюдські надпартійні цінності, що зазначено у Статуті Академії 1918 р. та виступах її ініціаторів [13, с. 96-97].

Разом з ідеєю необхідності започаткування діяльності головної наукової установи держави постало питання про визначення напрямів її діяльності, її концепції. І тут були висунуті й обґрунтовані дві моделі - перша, умовно кажучи, гуманітарна, яка передбачала, що академія буде концентруватися на вивченні духовності

українського народу, його мови, писемності, мистецтва, етнографії, історичної географії, української церкви у зв'язку з всесвітньою історією церкви, а також історії, літератури і мови слов'янських народів та тих, що населяють українські землі. Такий напрям відповідав змісту діяльності різних наукових товариств українофільського спрямування, що отримали в кінці XIX - на початку XX століття бурхливий розвиток. Ця концепція була викладена у Доповідній записці професорів Д. Багалія, Г. Павлуцького, Є. Тимченка, А. Кримського [13, с. 53].

Інша модель була запропонована Володимиром Вернадським, який, як академік Російської академії наук, а згодом Петроградської академії наук, погодився не лише виступити фаховим експертом, а й став запрошеним організатором української академії наук. Виходячи зі свого 12-річного академічного досвіду, В. Вернадський обстоював науково-центричні і прагматичні засади діяльності нової структури, яка б спиралася на мережу спеціально створених науково-дослідних установ. Він зазначав: «Академія наук, яка витворюється у XX віку, не може будуватися по статутам і типам давніх академій, котрі в своїй віковій історії перебували численні зміни і перетворення. Стара Академія наук була тільки вченим товариством... Витворюючи Українську Академію наук, необхідно рахуватися з тим, що працювання УАН, яка стоятиме на такому рівні, повинно, oprіч своєї всесвітньої ваги, задовольняти важливі: 1) національні; 2) державні та 3) життєві місцеві вимоги» [28, с. 80-81].

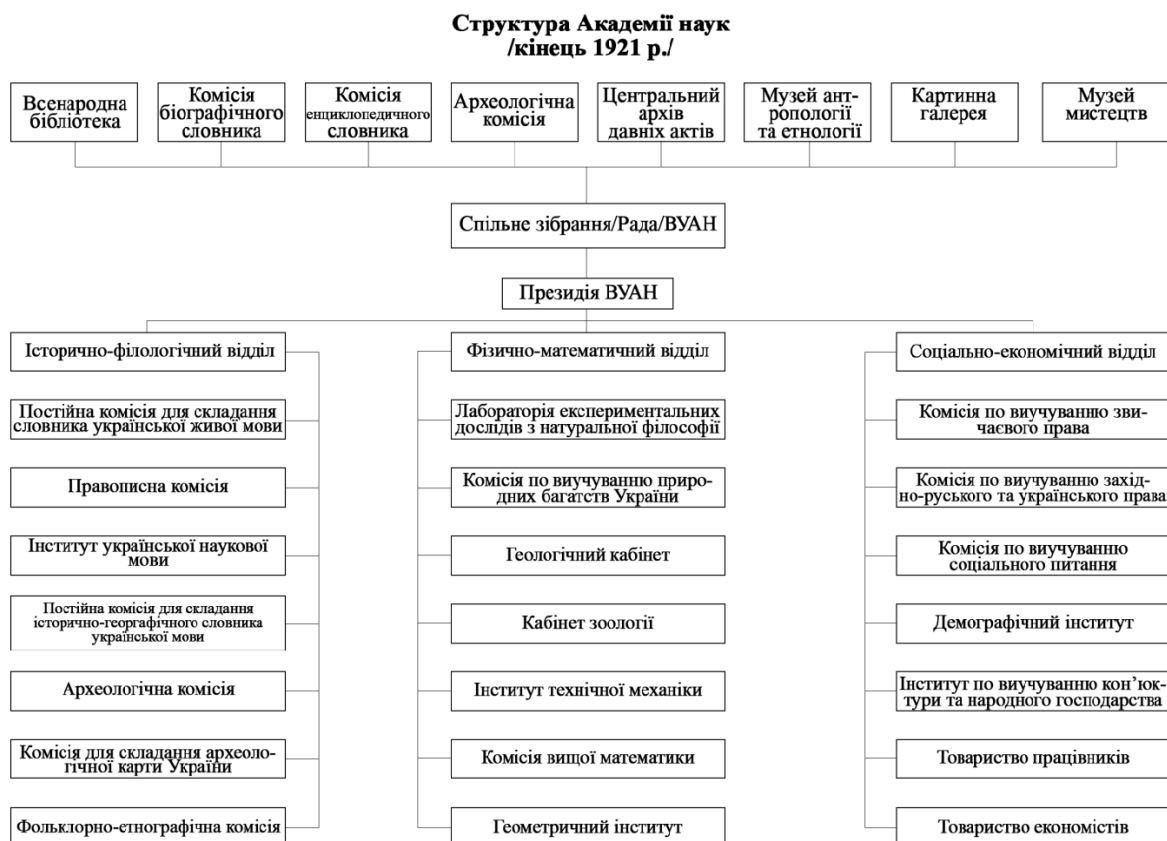
Водночас розвиток Академії тісно пов'язувався ним з гуманітарним розвитком суспільства: «Вага лежить у тому, що новітня Академія повинна допомагати зросту української національної самосвідомості та української культури через широке, глибоке, проникливе студювання минулості та сучасності українського народу та його сусідів», - писав В. Вернадський у 1919 р. [13, с. 96-97].

Отже, визнаючи і підносячи значення українознавчої складової, учений наполягав на необхідності впливу Академії на підвищення виробничих сил країни, її економіки, а, отже, природничо-математичної і економічної складової, її дослідницько-експериментального характеру.

Перший Статут Академії наук, прийнятий у кінці 1918 р. на основі Закону Української держави про заснування Української академії наук у м. Києві від 14 листопада 1918 р. за № 710), підписаний Гетьманом П. Скоропадським, був націлений на те, щоб під орудою Академії охопити якомога більше самодіяльних товариств і організацій, залишаючи їм можливість працювати відокремлено, але в єдиному руслі. Він дозволяв не лише створювати академічні структури, а й включати в свою мережу позаакадемічні громадські об'єднання [13, с. 53].

В період свого становлення Українська академія наук складалася з трьох відділів – Історико-філологічного (найбільш потужного), Фізико-математичного та Соціально-економічного (найменш розвиненого). При кожному з відділів створювалася велика кількість структур і підрозділів як постійних, так і тимчасових, які в свою чергу поділялися на підструктури.

Для більшої наочності подамо структуру Академії [28, с. 190–191].

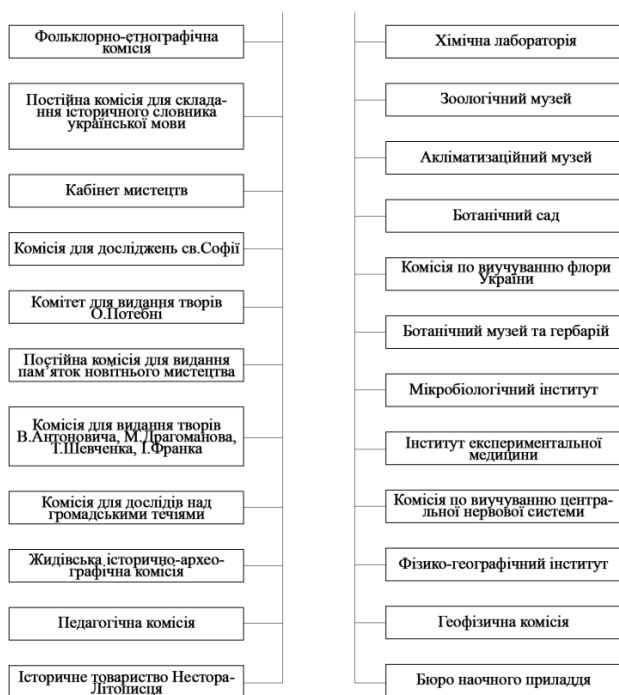

Як свідчить поміщена тут структура ВУАН, серед секцій, які складають відділи, зазначена і педагогічна секція [28, с. 171–172].

Прикметною рисою і відмінною характеристикою діяльності Академії 1920-х років було існування цілої низки наукових товариств, які можна означити як регіональні: Харківське, Вінницьке, Дніпропетровське та інші наукові при ВУАН товариства. Були утворені і діяли товариства, члени яких об'єднувалися навколо певної тематики чи наукового напрямку, наприклад, Українське ботанічне товариство, Історико-літературне товариство, Науково-педагогічне товариство, на якому пізніше зупинимося більш докладно.

Схематично окресливши систему діяльності Академії в перше її десятиліття, подивимося тепер, як розвивалася її педагогічна складова, яка постала, без сумнівів, з активної громадської

діяльності освітян. Попередньо відзначимо, що об'єднання учительства і викладачів вищої школи, батьків, усіх, хто був причетний до освітньої справи, педагогічної науки на початку ХХ століття відбувалося шляхом створення різних фахових об'єднань. Помітне місце серед них посідало Товариство шкільної освіти, створене у березні 1917 р. за часів Центральної Ради з метою організації національної освіти, підготовки проекту єдиної української школи, розробки шкільних програм, української термінології, шкільних підручників. Його діяльність пов'язана з такими іменами, як Іван Степенко (голова), Тимофій Лубенець, Володимир Дурдуківський, Петро Холодний, Софія Русова, Степан Сірополко та інші. За часів діяльності українських урядів члени Товариства увійшли до керівних органів держави у царині освіти і культури.

Під егідою Товариства відбулося два з'їзди освітян: Перший Всеукраїнський з'їзд учителів і професорів (5–6 квітня 1917 р.) і Другий Всеукраїнський з'їзд учителів (10–12 серпня 1917 р.), який взяв за основу розвитку української школи розроблений Товариством Проект єдиної української школи.

Активно діяла у ці роки і Всеукраїнська учительська спілка (ВУУС), яка була створена у Києві ще у 1905 р. Борисом Грінченком (голова), Сергієм Єфремовим, Володимиром Дурдуківським (секретар), Спиридоном Черкасенком та іншими українськими діячами і ставила за мету демократизацію і децентралізацію освіти, вимогу рідномовного викладання у школі. Після досить тривалої перерви (1907–1917 роки), вона відновила свою діяльність у 1917 р. як профспілкова організація учителів початкової і середньої школи та позашкільної освіти. Головувала у ній Софія Русова. Спілка видавала відомий нині усім дослідникам журнал «Вільна українська школа». В кінці 1919 – на початку 1920 року організація була розпущена.

До професійних об'єднань учительства, освітян відносимо й Українську педагогічну академію, яка постала 7 листопада 1917р. (Разом з нею 22 листопада була створена і Академія мистецтв). Головною метою діяльності Української педагогічної академії стала підготовка високоосвічених науково-педагогічних кадрів для потреб національної освіти. У Педагогічній академії лекції читали такі відомі і знані науковці та діячі освіти – Василь Зінковський (педагогічна психологія), Адріан Владимирський (лікарська педагогіка), Михайло Грушевський (історія України), Іван Огієнко (історія української мови), Софія Русова (методика

викладання географії України), Олександр Музиченко (дидактика), Василь Дога (методика декламованого читання) та інші. Слухачі курсів українознавства «проходили практику в Першій Українській гімназії імені Тараса Шевченка, якою керував Володимир Дурдуківський» [7, с. 107, 182].

Велику роль у об'єднанні педагогів відіграло і Українське наукове товариство, засноване Михайлом Грушевським у травні 1907 р. за зразком НТШ у Львові, яке займалося організацією наукової діяльності і популяризацією рідної мови. Після створення Академії діяльність товариства відбувалася паралельно з роботою УАН, а пізніше, у 1921р. товариство влилося до ВУАН.

В означені роки ще активно діяли і, можна сказати, отримали своє друге дихання Просвіти, що виникли у 1905–1907 рр. у багатьох регіонах України. Ще лунали відгомони діяльності Громад, які до цих років уже перейшли на стадію різновекторної політичної діяльності, проте просвітницько-освітня складова ще прослідковувалася у їхній діяльності.

Всі вони у різний спосіб долучилися до роботи Української академії наук, яка упродовж років діяльності українських урядів мала хитке становище. Кожен з наступних після Гетьманату урядів не тільки не намагався підтримувати її, а, навпаки, прагнув ліквідувати «як витвір гетьманату» або звинувачував у "проросійській орієнтації", тобто створював умови, не сумісні з науковою діяльністю. Академіки боролися за своє фізичне виживання, не полишаючи при цьому і наукової праці. Тому великої роботи не проводилося, а зосереджувалися на організаційних питаннях (включення тих чи інших інституцій до структури УАН, визначення мети і завдань їхньої діяльності, організація наукової роботи як в УАН, так і в університетах) [18, с. 19–27; 28, с. 123–144]. Тому про педагогіку як складову діяльності Академії у роки української революції можна говорити лише як про таку, що готувала ґрунт для подальшої науково-практичної діяльності у цьому напрямі.

У червні 1921 р., переживши страшні катаклізми й повеніряння, уже за радянської влади Всеукраїнська академія наук приймає новий Статут, у якому, крім праці «на користь комуністичного суспільства», професійних завдань – науково-творчої діяльності, намагалася максимально зберегти у своєму складі усі ті об'єднання і структури, що залишалися відносно самостійними і могли проводити незалежну від будь-якого керівництва і впливу діяльність.

А оскільки оновлений 1921 р. Статут зазначав, що «ВУАН способом об'єднання науково-творчої праці всіх організацій і установ

УСРР постійно підготовлює матеріал для вироблення загального плану організованої наукової праці у всіх галузях знання», то частина об'єднань педагогічного спрямування все ж припинила свою діяльність, а частина влилася як структурні підрозділи до ВУАН [28, с. 172].

Основна наукова робота мала зосереджуватися у активно створюваних в ці роки науково-дослідних кафедрах при вищих навчальних закладах, які мали узгоджувати свою роботу з ВУАН як головною науковою установою республіки, покладаючи саме на них не лише теоретичну, а й практичну складову, яка почала саме тоді виступати домінуючою суттєвою ознакою науки «по-радянськи». Так, в Операційному плані Укрголовпрофосу на 1922 р. зазначалося: «На місце пасивного споглядання теорії бувших університетів, відірваного від практики, поставлено активізм, який направлено на систематичне вивчення та дослідження галузі реалізації народного господарства та культури. Це був перехід від теорії до практики, перший організаційний крок зближення науки і техніки, теорії та виробництва, від споглядання до активності...» [Цит. за: 16, с. 73–74]. Ці кафедри виступали «первістками» майбутніх науково-дослідних інститутів, які мали завдання ще міцніше пов'язали науку і практику.

Щодо педагогіки, то Наталія Полонська-Василенко пише, що Науково-педагогічна комісія, яка до того часу існувала як секція Українського наукового товариства, започаткувала свою діяльність 1 червня 1921 р. і складалася з голови – академіка О. В. Корчак-Чепурківського, секретаря О. К. Дорошкевича, а у своєму складі мала 4 секції, 5 штатних і 10 нештатних членів [18, с. 33].

А з праці «Рання історія Академії наук України (1918–1921)» дізнаємося, що до складу секції Науково-педагогічної комісії увійшли: Інститут фізичної культури (керівник В. Підгаєцький), при якому засновано музей, антропометричний кабінет, фізіологічну лабораторію; секцію трудової школи (керівник О. Музиченко), якій доручалося розробляти анкету-інструкцію для збирання відомостей про розвиток ідеї трудової школи в Україні, матеріали про трудову школу; секцію історії освіти в Україні (керівник – С. Пастернак), на засіданнях якої читалися доповіді з історії освіти, складалася систематична бібліографія; секцію вищої освіти (керівник О. Яната), яка розробляла питання реформи вищої школи в Україні та програми з українознавства [28, с. 184–185].

Щоб уявити собі вповні весь обсяг того, що здійснювалося у ВУАН у царині педагогіки, звернемося до «Систематичного каталогу видань Всеукраїнської академії наук (1918–1929)»

(видання 1930 року), де у Допоміжному покажчику, що відображає зміст публікацій, у розділі «Педагогіка, освіта» нараховується 69 позицій (із загальної кількості – 856), тобто майже 9% [22, с. 283]. Сюди належать і публікації, що стосуються розвитку освіти різних рівнів, і серед них медичної, технічної, сільськогосподарської, які в ці роки бурхливо розвивалися.

До власне публікацій з педагогічної науки віднесемо, перш за все, «Праці науково-педагогічної комісії», які вийшли у 1929 р.; «Записки Науково-педагогічного при ВУАН товариства» (1929) і «Записки Одеського наукового при ВУАН товариства» (1930). Як бачимо, ці публікації вийшли з дещо різних підрозділів Академії: перша – результат роботи Науково-педагогічної комісії Історико-філологічного відділу ВУАН, дві другі – товариств при ВУАН.

Наукові при ВУАН товариства – це великий і малодосліджений напрям діяльності Академії. В ці роки, як ми вже зазначали, при ВУАН діяло багато наукових товариств – Харківське, Вінницьке, Київське, Кам'янець-Подільське, Дніпропетровське, Одеське і навіть Шепетівське наукові при ВУАН товариства, які концентрувалися на такій тематиці і проблематиці, яка їх цікавила, була досить розробленою місцевими фахівцями і ентузіастами досить високого рівня підготовки, які об'єднувалися у товариства для досягнення більшої результативності

З-поміж них, з огляду на наш предмет зацікавлення, виділяється діяльність Одеського наукового при ВУАН товариства, в центрі інтересів якого знаходилася і педагогіка. Так, крім Записок Одеського наукового при ВУАН товариства, підготовлених його педагогічною секцією і присвячених актуальним питанням педагогічної науки і освіти, воно випустило декілька книжок, дві з них присвячено 100-річчю роковинам з дня смерті І. Г. Песталоцці, також Покажчик літератури з історії педагогіки за 10 років революції (1929).

Крім видань, що виходили з Педагогічної комісії або Товариств при ВУАН, які ставили своєю метою дослідження питань з педагогіки і освіти, публікації педагогічного характеру віднаходимо у інших комісіях і секціях Історико-філологічного відділу, а також у двох інших відділах Академії, що свідчить про актуальність педагогічної проблематики. Так, наприклад, багато матеріалів виходило з Етнографічної комісії, Комісії для складання живої української мови Історико-філологічного відділу: в «Етнографічних вісниках» публікувалися матеріали з діяльності Кабінету дослідження дитячої творчості, і зокрема: «Етнографічна

робота в трудшколах» (1926); П. Одарченко «Етнографія і школа (Огляд нової літератури)» (1929); Б. Бутнік-Сіверський «Принципи ілюстрування дитячої книжки» (1929) та інші.

Дослідження, які можна з повним правом зарахувати до педагогічних, проводилися також і в інших відділах ВУАН. Наприклад, у Інституті української наукової мови (секція Соціально-економічного відділу) автор П. Горецький склав «Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування» (1929) [11], а Всенародною бібліотекою України було підготовлено видання за авторства Д. Балики «Бібліологічна педагогіка» (1928) [1].

Як бачимо, до педагогічної тематики залучалися не лише педагоги, а широке коло науковців і освітян, сфера професійних зацікавлень яких зацікавлень яких торкалася і наук про освіту.

Зупинимося на аналізі згадуваних трьох збірників, ознайомившись зі змістом яких матимемо уявлення про напрями і сутність розвитку освітньо-педагогічної проблематики в рамках ВУАН. Перший з них – «Праці науково-педагогічної комісії», що вийшов у 1929 р. у кількості 1200 примірників [20]. Його зміст складають 8 статей різного спрямування. Збірник відкривається великою статтею В. Дурдуківського «Педагогічна діяльність Б. Грінченка», яка займає 77 сторінок і присвячена розкриттю сутності педагогічного доробку Б. Грінченка як народного учителя, а також поглядів Б. Грінченка на освіту та їх відображення у художніх творах просвітника і його творах для дітей. У збірнику поміщені також статті різних авторів, і серед них: Григорія Іваниці про значення термінології у процесі створення нової дидактики; про форми роботи за дослідницьким методом (В. Воейкова); про санітарно-гігієнічні умови навчальної праці в 1-ій трудовій школі імені Шевченка, досвідної при ВУАН (О. Берсен); про те, як індивідуальні особливості та умови домашнього життя учнів трудових шкіл впливають на характер бюджету їхнього часу (М. Кудрицький).

Наступний збірник «Записок», що вийшов також у 1929 р., але уже під орудою Науково-педагогічного при ВУАН товариства. Він складався із 18 статей і був присвячений у цілому методикам і методам навчання в загальноосвітній школі [9]. Зокрема, велика увага тут надавалася методам тестів (4 статті), математичним аспектам шкільної освіти (статті О. Астряба та М. Салула), соціально-політичним уявленнями і соціально-етичним вчинкам учнів. У ньому були поміщені і статті історико-педагогічного характеру (О. Астряб «Лев Толстой – математик-методист»; М. Крупський «До початків українського вчительського руху»).

Дуже цікавою і нині й не лише з історико-педагогічного аспекту є стаття Григорія Іваниці «Предметова, комплексова і проектна системи з погляду класифікації».

У 1930 р. виходять «Записки Одеського наукового при ВУАН товариства. Секція педагогічна», де поміщено 8 статей, серед яких розлога стаття М. Гордієвського про наукову і громадсько-педагогічну діяльність професора М. М. Ланге [8, с. 1–47]. Тут же поміщені статті про філософсько-педагогічний рух на Заході А. Готалова-Готліба [8, с. 19–79], про М. О. Корфа і національну українську школу П. Нестеренка [8, с. 81–102], а також низка статей, присвячених діяльності зарубіжної та тогочасної української школи, і зокрема про суспільствознавство в масовій американській школі, про досвід застосування тестів з математики, про суспільствознавчу лабораторію в трудовій школі [8].

Відзначимо принагідно і цікаве видання важливу Одеського наукового при ВУАН товариства І. Г. Песталоцці «Вибрані твори», що вийшло в 1928 р. В у цій збірці більше праць українських авторів, присвячених І. Г. Песталоцці, ніж власне уривків з творів швейцарського педагога, серед яких три статті про виховання свого сина і чотири уривки про діяльність закладу для бідних дітей у Нейгофі. Прикметно, що Песталоцеві праці були перекладені з німецької на українську вперше саме для цього збірника.

Цю й іншу педагогічну діяльність у Всеукраїнській академії наук здійснювали особистості, педагоги за покликанням, професори й учителі, громадські діячі і просвітники, які щиро, бекорисливо і самовіддани працювали заради розвитку освіти, заради дитинства, молоді і дорослих також.

У діяльності ВУАН 1920-х рр. брали участь і такі відомі педагоги, як Володимир Науменко, який займався літературознавчими процесами; Марія Грінченко, дружина Бориса Грінченка, яка активно працювала і як редактор, і як етнограф, і як дослідник дитячої творчості; Олена Пчілка, мати Лесі Українки, яка стала членом-кореспондентом ВУАН і розробляла переважно етнографічну тематику; Григорій Жураківський, відомий згодом історик педагогіки, який готував у Етнографічному збірнику огляди літератури з краєзнавства в школі.

У Києві, крім власне потужного осередку ВУАН – це і Педагогічна комісія Історико-Філологічного відділу, і Науково-педагогічне товариство при ВУАН, діяли і дослідницькі шкільні установи – Перша трудова школа імені Тараса Шевченка та 43-я трудова школа, якою керував Олександр Музиченко (хоча ми до сьогодні не знайшли інформації про діяльність

Музиченка у ВУАН).

Відтак, упродовж усіх 20-х років педагогічна складова ВУАН розгортала свою діяльність, як раптом у 1930 році публікації з цієї тематики припинилися. У 1929 році почалася трагічна складова педагогічної діяльності Академії – розпочалися арешти, а у 1930 р. відбувся процес над «Спілкою визволення України», який різко перервав усі зв'язки Академії з педагогічною спільнотою. Ці процеси уже досить висвітлені у літературі, тут же зазначимо, що вони трагічно відбилися на діяльності усієї Академії і припинили на початку 1930-х рр. академічну роботу в галузі педагогіки, оскільки діячі, члени педагогічних комісій були заарештовані і піддані репресіям. У цій розвідці назвемо й охарактеризуємо їхній персональний внесок у педагогічну проблематику Академії, вони заслуговують на це. Розпочнемо з тих, хто найбільш дотичний до академічної діяльності.

Першого назвемо Володимира Федоровича Дурдуківського, директора Першої української гімназії імені Тараса Шевченка, яка була відкрита 1 березня 1917 р. завдяки Товариству шкільної освіти та ініціативним українофілам і відзначила цього року свій 100-літній ювілей [23], а за радянських часів продовжила працювати як Перша трудова школа імені Тараса Шевченка. Докладно про В. Дурдуківського і про керовану ним школу можна почитати за посиланнями [25; 26], тут же зупинимося на його зв'язках з ВУАН.

Очолюючи школу і проводячи, крім педагогічної, велику громадську, популяризаторську, українознавчу діяльність, Володимир Федорович займався і науковою роботою. В 1925 р. він став керівником Науково-педагогічної комісії ВУАН та членом ради Науково-педагогічного товариства при ВУАН [10, с. 56]. І відповідно, його школа – Перша трудова школа імені Тараса Шевченка – стала досвідною школою при Науково-педагогічній Комісії ВУАН [10, с. 56]. Це означало, що всі новації, вся навчально-методична проекти, що відбувалися у школі, були керовані Педагогічною комісією, виносилися на обговорення, отримували оцінку на її засіданнях. У досвідній при ВУАН «школі Дурдуківського» проводилося дитяче самоврядування, розроблявся комплекс «Шевченко», бо школа працювала за комплексною системою; була створена й апробовувалася програма для дослідної «роботи у справі вивчення ланкової системи», запроваджувалася «клубна праця», працювали дитячі наукові клуби, бібліотеки, гуртки, розвивалася дитяча самодіяльність, працювало Літературне товариство, згодом перетворене на Товариство єднання і згоди. Так, у «Звіті про діяльність Науково-педагогічного при ВУАН

товариства» від часу його заснування і до 1 січня 1927 р. зазначено, що комісія викладачів природознавства ухвалила розроблену робочу програму з ботаніки й доручила її авторам «випробувати» її у досвідній Першій трудовій школі імені Т. Шевченка [26, с. 182].

Є багато причин, з огляду на які Володимир Дурдуківський «не вписувався» в радянську владу, її вимоги і основною з причин став – національний, українознавчий характер його роботи і відповідне спрямування діяльності його досвідної школи. Якщо до середини 1920-х рр. радянська влада якось з цим мирилася, то в кінці 20-х рр. було розпочато широкомасштабну операцію на винищення діячів української культури та науки, педагогів, духовенства УАПЦ. З травня 1929 р. до січня 1930 р. органами НКВС було заарештовано у справі Спілки визволення України 45 представників української інтелігенції, 14 з яких мали безпосереднє відношення до досвідної при ВУАН школи Дурдуківського [26, с. 185].

Серед учителів школи були й ті, які тісно співпрацювали у Педагогічній Комісії і Науково-педагогічному при ВУАН товаристві. І серед них Осип Гермайзе, історик, громадський діяч, який викладав історію у школі Дурдуківського. «Систематичний каталог видань Всеукраїнської академії наук (1918–1929)» (1930), на який ми посилаємося, налічує 29 позицій публікацій цього автора у своєму «Іменному покажчику». У ВУАН історик Осип Гермайзе був секретарем Постійної комісії для складання Історико-географічного словника української мови, очолював Археологічну комісію та Комісію Лівобережної України, писав праці з історіографії, історії громад і революційних рухів, педагогіки, методики викладання історії.

Активно працював у ВУАН і Григорій Іваниця, учитель української мови та літератури школи Дурдуківського.

Як і багатьох діячів того часу, він одночасно працював у багатьох установах і організаціях, оскільки компетентних фахівців – українознавців було обмаль. Крім учителювання він був професором Київського інституту народної освіти, секретарем Науково-педагогічної комісії історико-філологічного відділу ВУАН (1924–1927), членом педагогічно-психологічної секції соціально-економічного відділу Інституту української мови.

Проходив по процесу СБУ і Василь Дога, який вчителював у школі Дурдуківського, був професором ВУАН, членом Науково-педагогічного при ВУАН товариства, редагував його «Записки». Як фахівець з української словесності, був автором і редактором статей з методики викладання.

Прізвища Дурдуківського, Гермайзе, Іваниці, Доги названі у Доповідній записці голові ДПУ УСРР В. А. Балицькому від 1 грудня 1929 р. З неї довідуємося, що в процесі над СВУ існувала «академічна лінія» звинувачення, де йшлося про «перетворення ВУАН в антирадянський оплот». Висувалася також і «шкільна лінія» як «основний фронт організаційної діяльності СВУ»: Перша трудова школа вважалася центром організаційної діяльності, Науково-педагогічне товариство (В. Дурдуківський, Г. Іваниця, В. Дога) розглядалося в ДПУ УСРР як ідеологічний центр «шкільної лінії» До «академічної лінії» і «шкільна лінії» звинувачень додавалася «молодіжна лінія», бо при Першій трудовій школі існувала молодіжна спілка, діяльність якої інкримінувалася Дурдуківському та Гермайзе [21, с. 205–207].

Під час арештів, проведення процесу та після оголошення вироку у пресі розгорнулася нищівна критика навколо діяльності Першої трудової школи, учителів, Науково-педагогічного товариства й Педагогічної комісії при ВУАН. Усі ці організації та їх члени розглядалися як «недобитки української контрреволюційної інтелігенції», «поневолювачі України», «вірні пси світового капіталізму», «отруювачі дитинства», «петлюрівські «академіки», що організували «вплив на школу, на дитинство, на педагога-професіонала, на шкільний підручник, на методику й техніку педагогічного процесу й разом з тим – на саму нашу систему освіти й педагогічну систему... Потріпуючи імена українських революційних письменників – Т. Шевченка та М. Коцюбинського (школа у Чернігові – О.С.)– контрреволюційні педагоги з СВУ використали школи цих письменників як досвідні станції для своїх ганебних експериментів [19, с. 39–43].

Хотілося б окремо відзначити науковців Одеському науковому при ВУАН товаристві, де педагогічна складова була найбільш помітною серед інших. Це передусім Михайло Гордієвський, філософ, історик філософії і педагогіки, учень психолога М. М. Ланге, професор Інституту народної освіти, викладач багатьох одеських вишів. У 1926 році, коли була започаткована робота Одеського наукового при ВУАН товариства з п'ятьма секціями, і серед них педагогічної з двома підсекціями – історії педагогіки і дидактично-методичною, Михайло Гордієвський один із його організаторів, обійняв три посади – голови Товариства, педагогічної секції та підсекції історії педагогіки [21, с. 205–206].

У Педагогічній секції діяльність Михайла Івановича зосереджувалася на історико-педагогічній проблематиці: на її засіданнях вчений виступив з низкою ґрунтовних і

змістовних доповідей, більшість з яких була в подальшому надрукована, зокрема: «Філософські підвалини педагогіки Г. Песталоцці», «Педагогічні погляди Д'юї», «Наукова і громадсько-педагогічна діяльність професора М. М. Ланге» [21, с. 205–206] та інші.

У вже згаданій публікації «Вибраних творів» Песталоцці М. І. Гордієвський виступив редактором цього видання, автором передмови та укладачем Показчика літератури про Песталоцці [17]. У передмові він зазначав: «Коли ми переглянемо нашу педагогічну літературу, то відразу помітимо в ній велику прогалину – цілковиту відсутність клясиків в українських перекладах... Вважаючи на це, Педагогічна секція Одеського наукового при ВУАН товариства вирішила приступити до видання цілої серії вибраних творів клясиків педагогіки в українських перекладах. Випуск цієї серії присвячується творам Песталоцевим...» [15, с. 71]. Далі він підкреслює, що у збірці поміщено абсолютно нові переклади творів Песталоцці, які здійснили члени Педагогічної секції – В. Г. Мануляк, М. М. Шеллер, О. О. Гордієвська (дружина Михайла Івановича).

Як свідчить аналіз публікацій Гордієвського, швейцарський педагог був однією з великих зацікавленостей одеського дослідника. Так, у 1928 р. у Ювілейному збірнику на пошану Михайла Грушевського знаходимо статтю М. Гордієвського «М. Кант і Песталоцці» [3].

Арешти 1929 р. та проведення процесу над Спілкою визволення України в Харкові не могли оминати Одесу і такого яскравого представника українства як Михайло Іванович Гордієвський. У 1930 р. він відмовився від подальшого виконання функцій голови Одеського Наукового при ВУАН Товариства, але цей крок не полегшив його долю - почалися арешти, цькування його товаришів та членів сім'ї. 27 березня 1938 р. Гордієвський був заарештований органами НКВС і «зник безслідно» [15, с. 74].

Щодо Одеського наукового при ВУАН товариства згадуємо і Артемія Готалова-Готліба, історика, педагога, фахівця з проблем історії педагогіки, зарубіжної педагогіки та загальної історії, який брав активну участь у його роботі, у підсекції історії педагогіки [24, с. 303–307]. Найпомітнішим його внеском у її діяльність є написання однієї з вступних статей до «Вибраних творів» Песталоцці «Песталоцці в своїх творах про будинок для бідних дітей у Нейгофі, з листа Песталоцці про виховання бідного сільського юнацтва та декілька уривків про діяльність цього закладу» [17]. До видання додані бібліографічні показники педагога, переважно німецькою мовою.

Доля Артемія Григоровича була не такою

безжальною до нього, проте і він потрапив під «зачистку» педагогічного і академічного дослідницького поля. Його критикували за «об'єктивізм», за симпатії до зарубіжної освіти, на що він, у дусі часу, відповідав самозвинуваченнями і самокритикою. Він продовжував працювати, нещадно критикуючи «буржуазні» системи освіти, а на початок 1940-х рр. перейшов до дослідження історії розвитку освіти періоду Французької революції. Його наукова праця проходила поза діяльністю ВУАН і подалі від нагальних питань педагогіки і освіти.

Отже, процес над Спілкою Визволення України поклав кінець діяльності педагогів у будь яких структурах ВУАН і дотичних до ВУАН. Тим більше, що після 1929 р. Академією було взято курс на науково-дослідні інститути як єдину форму організації наукової роботи, хоча комісії, кафедри, кабінети ще продовжували працювати, але їх роль і значення значно зменшилися, поки не припинилися.

Нападки і знищення педагогічного напрямку у ВУАН не були одиничним явищем. У зв'язку з процесом над Спілкою визволення України були заарештовані та засуджені два члена Академії з числа її керівників (С. Єфремов і М. Слабченко) і 24 її співробітники. У наступних роках гоніння та «чистки» продовжувалися. Були практично знищені суспільні, гуманітарні напрями – історична наука, тобто історія України, україністика, етнографія, мовознавчі інституції – майже всі, хто працював у цій царині, пройшли крізь горнило репресій, засуджень, заслань і розстрілів. У 1931 р. було здійснено докорінну реорганізацію структури Академії – замість колишніх трьох відділів було створено лише два – природничо-технічний і соціально-економічний, а у 1934 р. основною її структурою став науково-дослідний інститут. Як бачимо, гуманітарна складова була виключена з її дослідницьких наукових інтересів. Н. Полонська-Василенко наводить слова одного із своїх дописувачів, який вбачав у процесах початку 1930-х рр. агонію Академії, її «одчайдушну боротьбу зі смертю», в результаті якої «майже всі загинули» [18, с. 125].

У 1936 р. з'являється новий Статут Академії, вона перейменовується з ВУАН на АН УСРР і повністю втрачає залишки своєї автономії. За новим статутом Академія знову поділяється на 3 відділи – Відділ суспільних наук; Відділ математичних і природничих наук; Відділ технічних наук [11, с. 903].

До першого відділу – суспільних наук – стали належати Інститут історії України, Інститут мовознавства, української літератури та українського фольклору, які підпорядковували

свої дослідження вказівкам партійного керівництва, яке в свою чергу діяло за вказівками з Москви, і розвивало науку на засадах марксизму-ленінізму у його звільненому, бюрократичному потрактванні.

Про вчених-україністів – істориків, мовців, літературознавців, етнографів, педагогів, упорядників українського правопису, тих, які працювали в ВУАН або організаціях при ВУАН, в УСРР не згадували, обходили мовчанням або ж говорили в виключно негативному контексті. Усі сучасні дослідники діяльності УАН, ВУАН, а потім і АН УСРР відзначають, що та автономія, самостійність і незалежність наукової думки, її відповідність сутності і смислу науково-дослідницької діяльності, до початку 1930-х рр. не просто поступово зникла, а й була брутально викорчована не лише з діяльності Академії, а й із пам'яті українців. Так, Олександр Ахрїмович, один із фундаторів осередків української науки за кордоном, вважав, що Українська академія наук нормально працювала як наукова установа тільки перші десять років свого існування. «Наприкінці 20-х і на початку 30-х років, – писав він, – багато академіків і вчених було заарештовано, а українську академію переорганізовано, перетворено, фактично, на філію Академії наук СРСР» [14, с. 382].

Ось так, на такій трагічній ноті завершилася співпраця педагогів і Всеукраїнської Академії наук Але і ці десять років свідчать про безпосередню і активну участь освітян і педагогів-науковців у її діяльності.

Ця розвідка – лише побіжний огляд сутності і змісту цієї співпраці. Тема, піднята у ній, потребує більш докладного вивчення і аналізу, як історіографічного, так і проблемного, і персоналістичного. Сподіваємося, що в найближчий час ми пізнаємо, розкриємо ще багато цікавого у цій царині, що збагатить і нашу історію, і наші знання, і наш науково-педагогічний світогляд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балака Д. Бібліологічна педагогіка. Відбиток з журналу «Бібліотекознавство та бібліографія». – Київ, 1928. – 14 с.
2. Водотика С. Г. Історична наука УСРР 1920-х років : соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування : монографія. – Херсон : ХЮІ: ХНУВС, 2006. – 336 с.
3. Гордієвський М. Кант і Песталоцці // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. Збірник Історико-філологічного відділу. – Київ, 1928. – 537 с.

4. Гордієвський М. Література з історії педагогіки за 10 років революції. Окремий відбиток з «Записок Українського бібліографічного товариства в Одесі» за 1929 р. – Одеса, 1929. – 56 с.
5. Гордієвський М. Напередодні великого ювілею. 1827–1927. (До майбутнього святкування 100-их роковин смерті Генріха Песталоцці). – Одеса, 1926. – 24 с.
6. Горещький П. Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування (Проект). – Київ : Видавництво України, 1928. – 100 с.
7. Завальнюк О. М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920). Історичний нарис / О. М. Завальнюк, Ю. В. Телячий. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2001. – 212 с.
8. Записки Наукового при ВУАН товариства. Секція педагогічна. – Одеса, 1930. – 220 с.
9. Записки Науково-педагогічного при ВУАН товариства / [редакційна колегія : В. Дога, В. Дурдуківський, Г. Іваниця]. – Т. 1. – Київ, 1929. – 158 с.
10. Іваниця Г. В. Ф. Дурдуківський. З нагоди 25 роковин його діяльності / Г. Іваниця // Радянська освіта. – 1926. – ч. 2. – С. 58.
11. Кульчицький С. Українська академія наук / С. Кульчицький // Довідник з історії України. – Київ : Генеза, 2001. – С. 903.
12. Левченко В. В. Михайло Іванович Гордієвський – забутий професор Одеського державного університету [Електронний ресурс] : / В. В. Левченко, Е. П. Петровський. – Режим доступу : <http://archive.li/ImDol5selection> – 176/85 – 549.182.
13. Матвєєва Л. В. Нариси з історії Всеукраїнської академії наук / Л. В. Матвєєва. – Київ : Видавничий дім «Стилос», 2003. – 296 с.
14. Мерфі М. Українознавчі наукові установи в США (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) / М. Мерфі // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2005. – Випуск ХІХ. – С. 381–384.
15. Михайловський І. Михайло Гордієвський (до 25-ліття з дня арешту) / І. Михайловський // Сучасність. – 1963. – № 4 (28). – С. 69–74.
16. Новицька О. Організаційна діяльність науково-дослідних кафедр педагогіки в Україні у 1920-ті роки / О. Новицька // Історико-педагогічний альманах. – 2013. – № 1. – С. 71–82.
17. Песталоцці І. Г. Вибрані твори / [за ред. проф. М. І. Гордієвського, А. Г. Готалова-Готліба та В. О. Чудновцева] // Класики педагогіки. – Випуск 1. – Одеса, 1928. – 165 с.
18. Полонська-Василенко Н. Д. Українська академія наук. Нарис історії / Н. Д. Полонська-Василенко. – Київ : Наукова думка, 1993. – 416 с.
19. Попів О. Шкідництво в педагогіці / О. Попів // Радянська освіта. – 1930. – № 5–6. – С. 39–43.
20. Праці науково-педагогічної комісії / [за ред. В. Дурдуківського]. – Т. 1. – Київ, 1929. – 212 с.
21. Пристайко В. Справа «Спілки Визволення України». Невідомі документи і факти / В. Пристайко, Ю. Шаповал. – Київ : Інтел, 1995. – 448 с.
22. Систематичний каталог видань Всеукраїнської академії наук (1918–1929). Довідник / [Склали М. М. Іванченко, Я. І. Штепенко]. – Київ : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1930. – 286 с.
23. Сто років Першій українській гімназії // Слово Просвіти. – 2017. – ч.8. – 23 лютого – 1 березня. – С. 8–9.
24. Сухомлинська О. В. Готалов-Готліб Артемій Григорович / О. В. Сухомлинська // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : у 2 кн. Кн. 2. ХХ століття. – Київ : Либідь, 2005. – С. 303–307.
25. Сухомлинська О. В. Дурдуківський Володимир Федорович / О. В. Сухомлинська // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : у 2 кн. Кн. 2. ХХ століття. – Київ : Либідь, 2005. – С. 109–117.
26. Сухомлинська О. В. Перша українська гімназія ім. Т. Шевченка – утілення мрій української інтелігенції / О. В. Сухомлинська // Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (ХХ століття): навч.-метод. посібник – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – С. 158–188.
27. Філімонова Т. Література з історії педагогіки за 10 років революції (За історіографічними даними Михайла Гордієвського) / Т. Філімонова // Педагогічний дискурс. – 2013. – Випуск 15. – С. 719–723.
28. Храмов Ю. Рання історія Академії наук України (1918–1921) / Ю. Храмов, С. Руда, Ю. Павленко. – Київ : Манускрипт, 1993. – 245 с.
29. Sucasnist. – Munchen, 1963. – April. – P. 69–74.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Balyka D. Bibliolohichna pedahohika. Vidbytok z zhurnalu «Bibliotekoznavstvo ta bibliohrafiya». – Kyiv, 1928. – 14 s.
2. Vodotyka S. H. Istorychna nauka USRR 1920-kh rokiv : sotsiopolitychni, orhanizatsiyini ta kontseptual'ni osnovy funktsionuvannya : monohrafiya. – Kherson : KhYuI: KhNUVS, 2006. – 336 s.

3. Hordiyevs'kyy M. Kant i Pestalotsti // Yuvileynyy zbirnyk na poshanu akademika Mykhayla Hrushevs'koho z nahody shistdesyatoyi richnytsi zhyttya ta sorokovykh rokovyn naukovoï diyal'nosti. Zbirnyk Istoryko-filolohichnoho viddilu. – Kyiv, 1928. – 537 s.
4. Hordiyevs'kyy M. Literatura z istoriyi pedahohiky za 10 rokiv revolyutsiyi. Okremyy vidbytok z «Zapysok Ukrayins'koho bibliohrafichnoho tovarystva v Odesi» za 1929 r. – Odesa, 1929. – 56 s.
5. Hordiyevs'kyy M. Naperedodni velykoho yuvileyu. 1827–1927. (Do maybutn'oho svyatkuvannya 100-ykh rokovyn smerti Henrikha Pestalotsti). – Odesa, 1926. – 24 s.
6. Horets'kyy P. S Slovyk terminiv pedahohiky, psykholohiyi ta shkyl'noho administruvannya (Proyekt). – Kyiv : Vydavnytstvo Ukrayiny, 1928. – 100 s.
7. Zavalyunyuk O. M. Budivnytstvo ukrayins'koyi zahal'noosvitn'oyi shkoly v roky natsional'no-demokratychnoyi revolyutsiyi (1917–1920). Istorychnyy narys / O. M. Zaval'nyuk, Yu. V. Telyachyy. – Kam'yanets'-Podil's'kyy : Abetka-Nova, 2001. – 212 s.
8. Zapysky Naukovoho pry VUAN tovarystva. Sektsiya pedahohichna. – Odesa, 1930. – 220 s.
9. Zapysky Naukovo-pedahohichnoho pry VUAN tovarystva / [redaktsiyna kolehiya : V. Doha, V. Durdukivs'kyy, H. Ivanytsya]. – T. 1. – Kyiv, 1929. – 158 s.
10. Ivanytsya H. V. F. Durdukivs'kyy. Z nahody 25 rokovyn yoho diyal'nosti / H. Ivanytsya // Radyans'ka osvita. – 1926. – ch. 2. – S. 58.
11. Kul'chyts'kyy S. Ukrayins'ka akademiya nauk / S. Kul'chyts'kyy // Dovidnyk z istoriyi Ukrayiny. – Kyiv : Geneza, 2001. – S. 903.
12. Levchenko V. V. Mykhaylo Ivanovych Hordiyevs'kyy – zabuty profesor Odes'koho derzhavnogo universytetu [Elektronnyy resurs]: / V. V. Levchenko, E. P. Petrovs'kyy. – Rezhym dostupu : [http : // archive.li / ImDol5selection - 176/85 - 549.182](http://archive.li/ImDol5selection-176/85-549.182).
13. Matvyeyeva L. V. Narysy z istoriyi Vseukrayins'koyi akademiï nauk / L. V. Matvyeyeva. – Kyiv : Vydavnychyy dim «Stylos», 2003. – 296 s.
14. Merfi M. Ukrayinoznavchi naukovy ustanovy v SShA (druha polovyna KhKh – pochatok KhKhI st.) / M. Merfi // Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. – 2005. – Vypusk KhKh. – S. 381–384.
15. Mykhaylovs'kyy I. Mykhaylo Hordiyevs'kyy (do 25-litty z dnya areshu) / I. Mykhaylovs'kyy // Suchasnist'. – 1963. – № 4 (28). – S. 69–74.
16. Novyts'ka O. Orhanizatsiyna diyal'nist' naukovo-doslidnykh kafedr pedahohiky v Ukrayini u 1920-ti roky / O. Novyts'ka // Istoryko-pedahohichnyy al'manakh. – 2013. – № 1. – S. 71–82.
17. Pestalotsti I. H. Vybrani tvory / [za red. prof. M. I. Hordiyevs'koho, A. H. Hotalova-Hotliba ta V. O. Chudnovtseva] // Klasyky pedahohiky. – Vypusk 1. – Odesa, 1928. – 165 s.
18. Polons'ka-Vasylenko N. D. Ukrayins'ka akademiya nauk. Narys istoriyi / N. D. Polons'ka-Vasylenko. – Kyiv : Naukova dumka, 1993. – 416 s.
19. Popiv O. Shkidnytstvo v pedahohitsi / O. Popiv // Radyans'ka osvita. – 1930. – № 5–6. – S. 39–43.
20. Pratsi naukovo-pedahohichnoyi komisiï / [za red. V. Durdukivs'koho]. – T. 1. – Kyiv, 1929. – 212 s.
21. Prystayko V. Sprava «Spilky Vyzvolennya Ukrayiny». Nevidomi dokumenty i fakty / V. Prystayko, Yu. Shapoval. – Kyiv : Intel, 1995. – 448 s.
22. Systematychnyy katalog vydan' Vseukrayins'koyi akademiï nauk (1918 – 1929). Dovidnyk / [Sklyaly M. M. Ivanchenko, Ya. I. Steshenko]. – Kyiv : Drukarnya Vseukrayins'koyi Akademiï Nauk, 1930. – 286 s.
23. Sto rokiv Pershiy ukrayins'kiy himnazyi // Slovo Prosvity. – 2017. – ch.8. – 23 lyutoho – 1 bereznya. – S. 8–9.
24. Sukhomlyns'ka O. V. Hotalov-Hotlib Artemiy Hryhorovych / O. V. Sukhomlyns'ka // Ukrayins'ka pedahohika v personaliyakh : navch. posib. dlya studentiv vyshch. navch. zakl. : u 2 kn. Kn. 2. XX stolittya. – Kyiv : Lybid', 2005. – S. 303–307.
25. Sukhomlyns'ka O. V. Durdukivs'kyy Volodymyr Fedorovych / O. V. Sukhomlyns'ka // Ukrayins'ka pedahohika v personaliyakh : navch. posib. dlya studentiv vyshch. navch. zakl. : u 2 kn. Kn. 2. XX stolittya. – Kyiv : Lybid', 2005. – S. 109–117.
26. Sukhomlyns'ka O. V. Persha ukrayins'ka himnazyia im. T. Shevchenka – utilennya mriy ukrayins'koyi intelihentsiyi / O. V. Sukhomlyns'ka // Narysy z istoriyi rozvytku novators'kykh navchal'no-vykhovnykh zakladiv v Ukrayini (KhKh stolittya): navch.-metod. posibnyk – Luhans'k : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. – S. 158–188.
27. Filimonova T. Literatura z istoriyi pedahohiky za 10 rokiv revolyutsiyi (Za istoriohrafichnymy danymy Mykhayla Hordiyevs'koho) / T. Filimonova // Pedahohichnyy dyskurs. – 2013. – Vypusk 15. – S. 719–723.
28. Khramov Yu. Rannya istoriya Akademiï nauk Ukrayiny (1918–1921) / Yu. Khramov, S. Ruda, Yu. Pavlenko. – Kyiv : Manuscript, 1993. – 245 s.
29. Sucasnist'. – Munchen, 1963. – April. – P. 69–74.